

KANTL-canon

“Verketter Multatuli, hij verdient dat”

Beeld u in dat een auteur vandaag zijn roman zou opblazen door die af te sluiten met een politiek pamflet. Multatuli deed het met *Max Havelaar*. Een splinterbom zonder weerga, schrijft **Tom Lanoye**.

De controversieelste Nederlandstalige roman aller tijden is niet *Pijpelijntjes* van Jacob Israël de Haan, ook niet *Sibylle* van Gerard Walschap, zelfs niet *Gangreen* (1&2) van Jef Geeraerts en al zeker niet *Ik, Jan Cremer* van – hou je vast! – Jan Cremer. Ik begrijp de toenmalige en soms huidige reuring rond die titels, ik wil er urenlang over meediscussiëren, maar uiteindelijk vind ik ze alle vier klein bier vergeleken met *Max Havelaar* van Multatuli.

Dat meesterwerk, nota bene een debuut-op-latere-leeftijd, wordt vandaag nog zelden ter hand genomen. Dat heeft het gemeen met veel meesterwerken. Canonisering kan averechts werken. Bewieroken volstaat, de titel afvinken ook, lezen zelf is overbodig geworden.

Dat procedé geldt ook voor draken zoals *De Leeuw van Vlaanderen* van Hendrik Conscience. Guido Gezelle ging er indertijd al van over zijn nek. Zijn bezwaren leerde ik kennen via *Voorpostgevechten* (1943), een essaybun-

KANTL-canon

Een zomer lang besteedde *De Standaard der Letteren* aandacht aan de canon van 2025 van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal en Letteren (KANTL). Elke week schreef een auteur over een van de nieuwe titels in die lijst van 50 klassiekers. Dit is de slotaflevering.

Tom Lanoye (1958) is romancier, dichter, columnist, theaterauteur en performer. Hij schreef bestsellers als *Ten oorlog*, *Het goddelijke monster*, *Het derde huwelijk* en *De draaischijf*. Zijn recentste boek is *ReinAard*. Lanoye werd bekroond met de Gouden Ganzenveer (2007), de Constantijn Huygensprijs (2013) en de Prijs der Nederlandse Letteren (2024).

del van de altijd heerlijk polemiserende Walschap. Hij noemt Gezelle “ergerlijk onverdraagzaam en bekrompen” omdat de priester-dichter tijdens een lezing Conscience had verweten “zijn talent te misbruiken voor een boek waarin de krijgers van 1302 vóór de slag wat Vlaamsche aarde aten, in plaats van te bidden tot God”.

De geniale zwartrok met het trieste waterhoofd en het grote hart voor zijn knapste leerlingen – zo noem ik Gezelle meestal – maakte het daarna volgens Walschap nog bonter. Hij verweet Conscience zowaar ‘Hollandsch’ te schrijven, en dat zou een verderfelijke sluipweg vormen naar ‘het Calvinisme’. Waarna Walschap – ik neem aan: inmiddels met de ogen rollend – de geniale zwartrok zelf maar aan het woord laat. “De tijd is allengskens gekomen dat wij lieden, altermaal katholieke Nederlanders, behooren op malkaar te steunen, liever als voortdurend naar het halfgoodsch, halfheidensch Hoog-Holland te gaan om steun en goedkeuring. Áf moeten wij daarvan! En verder af, naar mijnen dunk, als van den Franschen vijand!”

HET BEEST

Zelf ben ik over Conscience een nog andere mening toegedaan. Áf moeten wij, van *De Leeuw van Vlaanderen* als steeds weer het zogenaamd belangrijkste boek van deze ontzagwekkende grondlegger der Vlaamse Letteren. Welke commissie durft het eindelijk aan om, voor welke canon dan ook, de nationalistische dwangneurose te weerstaan om steeds maar weer ‘het Beest’ te verkiezen boven Consciences andere en betere literaire kunststukken? Zoals het sociaal aangrijpende *De loteling*. Of desnoods het licht-satirische, zij het ook melodramatische *Baas Gansendonck*. En waarom niet ineens zijn debuut: het wonderlijke *In ’t wonderjaar 1566*? Misschien wordt Hendrik dan weer eens echt gelezen. Ook door Vlaams-nationalisten die zijn naam en reputatie zo graag ijdel gebruiken, omdat ze zijn bruikbaarheid meer waarderen dan zijn werk.

Terug naar *Max Havelaar*. Dat boek zag het licht in 1860, amper 22 jaar na *De Leeuw ...* Wie die twee canonstukken naast elkaar legt, heeft moeite dat te geloven. Er lijken geen jaren, maar eeuwen tussen te liggen. Het ene werk is een log, langdradig en vooral voorspelbaar kostuum-avontuur, keurig afgekeken van buitenlandse voorbeelden. *Max Havelaar* daarentegen is een splinterbom, op het moment van zijn verschijnen met niets te vergelijken in binnen- of buitenland. Onthutsend en aangrijpend van inhoud, nog altijd schokkend-actueel qua analyse, tegelijk verbijsterend modern van vorm.

Het mengt vele stemmingen en genres, en het bedrijft al die genres met evenveel gemak. Het ‘Hollandsch’ van Multatuli is daarenboven vaak jaloersmakend grappig en superieur lichtvoetig. Dit in fel contrast met de taal van de meeste van zijn tijdgenoten, zowel politici als literaire collega’s, zowel in Vlaanderen als in Nederland. *Max Havelaar* bevat bovendien meer citeerbare zinnen en beroemd geworden gezegdes dan alle andere romans uit dat tijdvak tezamen. Dat begint al bij het voorwoord, een toneelstukje (‘Barbertje moet hangen’). Meteen daarna volgt de legendarische openingszin, die nog vaak en steeds hilarischer in het boek zal opduiken. “Ik ben makelaar in koffie, en woon op de Lauriergracht, n° 37.”

Deze woorden worden uitgesproken door Batavus Droogstoppel, even opgeblazen en zelfingenomen als Conscience Baas Gansendonck. Maar niet langer is dit heerschappij van beroep een herbergier, wat vele eeuwen de rol was van het meest komische personage in elk literair werk. Droogstoppel is makelaar, gezant van de moderne tijd. Niet langer een marktkramer van om de hoek, maar een internationale koopman die geen grenzen kent, behalve aan zijn eigen verbeelding en empathie.

DUITENKLIEVERIJ

Multatuli slaagt erin om van de karikatuur die Droogstoppel is, toch een mens van vlees en bloed te maken. Nog

wel door hem uitgebreid zelf aan het woord te laten. Zodoende wordt de hebraut van het Wereldwijde Ondernemerschap vaak onbedoeld komischer dan zijn familienaam doet vermoeden. Tegelijk blijft hij een perfect toonbeeld van zijn voornaam: dé geslaagde Nederlander, bataaf *avant toute chose*. Krenterig, betweterig, protserig – en toch uitgebreid pronkend met zijn ‘gewoonheid’.

Zijn ware, misschien wel enige ideologie bestaat uit openlijke duitenklierij en doctrinair realisme. Buiten de Schrift, die hem staft in zijn bestaan en in zijn recht om waar dan ook handel te drijven onder zijn voorwaarden, heeft hij geen nood aan woorden met hoofdletters. Voor hem geen gedoe, behalve zijn Guldens en zijn God. Voor hem geen kunst, tenzij die van de direct waarneembare werkelijkheid: een duur staatsieportret van hemzelf, in de trappenhall van zijn afbetaald grachtenpand.

Áf moeten wij, van ‘De Leeuw van Vlaanderen’ als steeds weer het zogenaamd belangrijkste boek van deze ontzagwekkende grondlegger der Vlaamse Letteren

Het geniale is dat Multatuli die mentaliteit via de literatuur zelf illustreert. “Ik heb niets tegen verzen”, beweert Batavus Droogstoppel, tegelijk reeds zijn neus ophalend voor de duidelijk literaire ambities die hij heeft aangetroffen in een wanordelijk pak documenten en manuscripten. Het werd hem overhandigd door Sjaalman, een vroegere vage kennis, thans duidelijk aan lagerwal – een lepralijder dus, in de wereld der elleboogwerkers en beentje-lichters. “Wil men de woorden in het gelid zetten?” vervolgt Droogstoppel. “Goed! Maar zeg niets wat niet waar is. ‘De lucht is guur en ’t is vier uur.’ Dit laat ik gelden als het werkelijk guur en vier uur is. Maar als het kwartier voor drieën is, kan ik – die mijn woorden niet in het gelid zet – enkel zeggen: de lucht is guur en ’t is kwartier voor drieën.”

Wie niet kan lachen met die passage, mag het hele oeuvre van Multatuli overslaan. Alle anderen raad ik aan om gebruik te maken van het prangende scharniermoment waarin we leven om Multatuli’s magnum opus te herlezen. Het is zo actueel als de neten. Alleen al vanwege zijn ondertitel: *Max Havelaar, of de koffieveilingen der Nederlandse Handelmaatschappij*.

EXCLUSIEF

Er zijn beleggers die beweren een dreigende wereldcrisis af te kunnen lezen van de snel stijgende prijzen van goud, zilver, diamant en – jawel – koffie. In-

dien dat klopt, hangt ons een ramp boven het hoofd. “Zo exclusief als champagne? De tijd van goedkope koffie is voorbij.” Dat kopte *Het Financieele Dagblad (FD)* op 6 juni van dit jaar. Naast onrust door Trump-tarieven werd een verklaring gesuggereerd die in veel zakenkringen nochtans graag wordt ontkend: ons klimaat is naar de kloten.

Op 9 juli voert het *FD* echter een connaisseur op die weinigen durven tegen spreken. Giuseppe Lavazza, huidig ‘president-commissaris’ van het gelijknamige Turijnse merk, tevens achterkleinzoon van de oprichter. Giuseppe is woedend. “De schuld van de hoge koffieprijs ligt bij hedgefondsen.” 80 procent van de prijsstijgingen wordt volgens Lavazza niet veroorzaakt door ons verklote klimaat, maar door speculatie en vals getouwtrek op de wereldmarkt. Daar is inmiddels al een tektonische plaat krakend verschoven. Het aloude Nederlandse Douwe Egberts kwam eind vorige maand in handen van een Amerikaans bedrijf, genaamd Keurig Dr Pepper. Kostprijs? Vijftien komma zeven miljard euro.

Om Herman Heijermans te parafraseren: “Ons bakkie troost wordt duur betaald.” En ik durf te wedden dat de winst van dat bakkie nog altijd niet fair wordt doorbetaald aan kleine, lokale producenten. Ondanks het internationale keurmerk voor rechtvaardige koffie, niet toevallig Max Havelaar genaamd, is daar nog altijd bitter weinig aan veranderd.

Politiek is er, toegegeven, wel een en ander gewijzigd. Op 17 augustus jongstleden vierde Indonesië zijn tachtigjarige onafhankelijkheid, bloedig bevochten op kolonisor Nederland, dat in maart 2020 eindelijk excuses aanbod voor ‘de geweldsontsporingen’ tijdens die strijd. Daarvóór werden de imperialistische strafexpedities, uitgevoerd vlak na WO II, in Nederland decennialang aangeduid met eufemismen als ‘de Politie Actie’. Naar schatting kwamen bij die ‘politieactie’ in amper twee jaar 150.000 Indonesiërs om het leven, naast 5.000 Nederlandse militairen.

De excuses werden uitgesproken door koning Willem-Alexander I, de achterachterkleinzoon van Willem III. Dat is de monarch tot wie Multatuli zich rechtstreeks richt aan het slot van zijn boek, alsof zijn krachttroer literair gesproken al niet hybride genoeg was. Niet alleen verhaaltechnisch, ook inhoudelijk vormt deze ingreep nog altijd een mokerslag. Je kunt je amper voorstellen wat het effect bij lezers toentertijd moet zijn geweest, gezien de stand van zowel de maatschappij als de literatuur.

Vergeet ze – de voorafgaande en soms komische lijsten vol essayistische aanzetten in ‘het pak van Sjaalman’. Vergeet ze – het heerlijke gezeur van een mopperkont (Droogstoppel), de romantische inleving van een goedhartige collega (Stern) en de wanhopige getuigenissen van Sjaalman zelf. Vergeet

◀ Vervolg van blz. 11

ze – de beroemde donderpreek tot ‘de hoofden van Lebak’, de op zichzelf staande poëtische novelle over een tragisch verdrukt liefdeskoppel (Saidja en Adinda) en de rake natuurbeschrijvingen van een soms gewelddadig paradijs, dat te kleurrijk is om aan een Noordzee te kunnen liggen. Hun auteur dankt ze allemaal af. Brechtiaans avant la lettre blaast hij de structuur en de personages van zijn boek op met een gebaar dat nog altijd schokt en ontroert, en waarvan in de wereldliteratuur geen gelijke bestaat. “Genoeg! Ik heb u geschapen, u kunt gaan. (...) Ik, Multatuli, ‘die veel gedragen heb’, ik neem de pen op.”

HALT, LEZER!

Nog later, als klapstuk van de vier woedende slotbladzijden, klinkt het zo: “Aan u draag ik mijn boek op, Willem de Derde, Koning, Groothertog, Prins ... Keizer van ’t prachtig rijk van *Insulinde* dat zich daar slingert om de evenaar, als een gordel van smaragd. Aan u durf ik met vertrouwen vragen of ’t uw keizerlijke wil is: dat Havelaar wordt bespat met de modder van Slijmeringen en Droogstoppels? En dat daarginds uw meer dan dertig miljoen onderdanen worden mishandeld en uitgezogen in uw naam?”

‘Max Havelaar’ is een splinterbom, op het moment van zijn verschijnen met niets te vergelijken in binnen- of buitenland. Onthutsend en aangrijpend van inhoud, nog altijd schokkend-actueel qua analyse, tegelijk verbijsterend modern van vorm

Sta me toe dat ik als besluit van deze hommage ook kies voor een dissonant. Halt, lezer dezer prachtcourant! Genoeg nu, met mijn gekissebis over boekwerken uit een ver verleden! Vergeet ze, samen met al het bovenstaande, en beeld u in dat *vandaag de dag* een auteur zijn hooggestemde roman zelf zou opblazen en afsluiten met een politiek pamflet! Dit keer niet ten behoeve van een middeleeuwse veldslag of een koloniaal schandaal van vlak vóór de belle époque. Wel over – ik noem maar wat – de genocide in het getto van Gaza, die zich al maanden langzaam maar onmiskenbaar voor onze ogen voltrekt, in al haar gore geuren en kleuren.

Stel dat zo’n activistische auteur zich daarbij beschuldigend zou uitlaten over de moedwillige traagheid en de medeplichtige lafheid van sommige van onze bestuurders – en gek genoeg: dit keer juist níét de koning. De spot en de af-

wijzing die Multatuli jarenlang ten deel vielen, zouden nu even hard weerklanken. Niet alleen op sociale media en in de literaire kritiek. (‘Hoeft dat echt? Zo onbeholpen expliciet?’) Ook Gentse boudoirsofisten, amechtige baronessen en bedaagde senior writers zouden klaarstaan om de onverlaat te kapittelen. Omdat hij het aandurfde iets te schrijven als: “Ik zou messen-wettende krijgsgezangen willen slingeren in de gemoederen van de arme martelaren aan wie ik hulp heb toegezegd. Redding en hulp, op wettelijke weg, waar het *kan* ... Op wettige weg van geweld waar het *moet*.”

Dat zou de geviseerde politici de courage geven om zich, totaal naast de eigenlijke kwestie, te verweren. Door zich eveneens tegen die auteur te keren. En via hem tegen de stamvader van zulke schriftuur. Eigenlijk, zullen ze zeggen, ‘is met Multatuli al dat modieuze gezeur over dekolonisatie begonnen’ – zowaar dus al in 1860. Hij, zullen ze zeggen, was de voorloper en inspirator van de softe en decadente ‘weg-met-onsgeneratie’ die vandaag onze beginselvaste samenleving stelselmatig ondermijnt. Hij, zullen ze zeggen, was ook de eerste die van het Westen altijd en overal een dader maakt, terwijl de westerse voortreffelijkheid op die manier steeds meer geslachtefferd wordt. Hij, zullen ze besluiten, was niet zozeer brechtiaans als wel ‘woke’ avant la lettre.

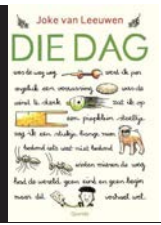
Aan zulke bestuurders durf ik hier met vertrouwen te vragen: wacht niet op zo’n nieuwe roman. De kans dat hij komt, is helaas klein. Herlees meteen *Max Havelaar* en ga daar al smalend tegen tekeer. Bewijs zodoende dat ze nog steeds bestaan: de Droogstoppels, de bataven, de huichelaars en sjacheraars van en met ‘de westerse waarden’.

Ja, léés Multatuli – opnieuw. Verketter hem – opnieuw. Hij verdient dat. En u ook.

De kunst van het verdwalen

JEUGD (7+) In *Die dag* laat Joke van Leeuwen haar grappige en wijze personage Deef terugkeren. Hij verdwaalt in het echte leven én in zijn hoofd. Dat hoeft niet erg te zijn, weten we nu: het leidt tot buitengewone ontmoetingen en buitelandse gedachten.

JOKE VAN LEEUWEN
Die dag (7+)
Querido, 88 blz., € 17,99
★★★★☆

“Ik ben Deef. Misschien wist je dat al. Of niet. Dan weet je het nu. Mijn vader en moeder hebben mijn naam bedacht voordat ik er iets over kon zeggen.” Met die ironische kennismaking opent *Die dag* van Joke van Leeuwen. Wie *Toen ik* (2017) las, leerde Deef al kennen als een grappige, wijze en gevoelige jongen, met een hoofd dat nooit stilstaat. Hij vraagt zich voortdurend van alles af: hoe postduiven de weg weten, wat hij zal onderzoeken als hij onderzoeker wordt, en welke avonturen hij mist wanneer hij de bus mist.

Elke gedachte levert bij Deef tien nieuwe op, en die buitelen wel eens over elkaar. De illustraties, die even belangrijk zijn als de tekst, wervelen enthousiast mee. In schijnbaar eenvoudige tekeningen toont Van Leeuwen wat Deef ziet, én wat hij verzint. Wat een heerlijk hoofd! Maar ook: wat een drukte!

VERZONNEN BEZOEK

Geen wonder dat Deef niet alleen in zijn hoofd, maar ook in het echte leven soms verdwaalt. In *Die dag* raakt hij de weg naar school kwijt, waarna hij allerlei merkwaardige avonturen beleeft.

Deefs tocht is een aaneenschakeling van buitengewone gewone ontmoetingen. Hij geraakt aan de praat met een vrouwtje met erg veel rimpels dat ontzettend blij is met zijn bezoek – om dat kracht bij te zetten laat Van Leeuwen haar praten in grote, gekreukelde letters. Of met Bieke, die erg ziek is en papieren stoeltjes vouwt om verzonnen bezoek te ontvangen. En hij ontmoet een grote jongen op weg naar het einde van de wereld die ergens vandaan komt waar hij niet meer wilde blijven. “Waarom niet? Dat wou hij niet zeggen. Hij zei alleen dat hij er verdrietig van werd. En dat hij niet verdrietig meer wou zijn.”

Hoewel Deef die dag niet op school aankomt, leert hij veel over de wereld en het leven. Dat je mag weggaan van een plek die je verdrietig maakt, bijvoorbeeld. Dat je op reis kunt gaan in je hoofd. De zwaardere thema’s – eenzaamheid, ziekte, verdriet en angst – krijgen een zachte, warme jas. ‘Nadenkende lichtheid’, noemt Van Leeuwen dat, een term die ze leent van Italo Calvino.

Van Leeuwen kiest, zoals in al haar andere boeken, de kant van het kind dat vragen stelt én de kant van grote mensen die niet in de pas lopen. Ze zet zekerheden op hun kop en stelt aannames ter discussie. Moeilijkheden kun je overwinnen door verbinding, vriendschap én verbeelding, dat lees je, dat zie je, dat voel je in de filosofische parabel *Die dag*. Met subtiele humor, speelse dubbelzinnigheden en tonnen inlevingsvermogen nodigt Van Leeuwen je uit om niet alleen de woorden en beelden, maar ook al het wit tussen de regels te lezen.

Silvie Moors